

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ
УЧНІВ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА
(на прикладі техніки пейп-арту)»**

Виконала студентка II курсу
групи ОМх1-М22,
спеціальності 014 Середня освіта
(Образотворче мистецтво)
Марцева Марина Василівна

Керівник: **Бринюк А.Г.**,
кандидат мистецтв, доцент

Рецензент: **Підгурний І.С.**,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	11
1.1. Сутність етнокультурного виховання як основи формування етнічної самосвідомості особистості.....	11
1.2. Мета, завдання, принципи процесу етнокультурного виховання в закладах освіти.....	14
Висновки до розділу 1.....	17
РОЗДІЛ 2. ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА.....	18
2.1. Роль традиційних українських свят у формуванні національної свідомості та ідентичності.....	18
2.2. Засоби і методи етнокультурного виховання на уроках мистецтва.....	33
2.3. Перспективи виховання патріотизму засобами образотворчого мистецтва.....	39
Висновки до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ТЕХНІКИ ПАПЕРОПЛАСТИКИ В ПРАКТИЧНІЙ РОБОТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ.....	46
3.1. Розвиток просторової уяви на уроках мистецтва засобами паперопластики.....	46
3.2. Особливості і практичне виконання робіт в техніці пейп-арту.....	57
3.3. Методичні розробки уроків.....	62
Висновки до розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Розвиток етнокультурного виховання є ключовим напрямом у діяльності держави, особливо важливим у контексті становлення громадянського суспільства, глобалізації та стратегічного курсу України на європейську інтеграцію. Виходження країни на світовий інформаційно-культурний простір заохочує до взаємодії із духовними цінностями Заходу, однак виникає необхідність у відзначенні унікальності власної культури, ґрунтуючись на національних традиціях та цінностях. Таким чином, актуальним стає пошук ефективних технологій етнокультурного виховання в умовах сучасності, зокрема, експериментального відпрацювання шляхів його здійснення за допомогою декоративно-ужиткового мистецтва.

Однією з ефективних форм етнокультурного виховання, сприяючою всебічному розвитку особистості учнів, є їх участь у заняттях декоративно-ужитковим мистецтвом. Ця форма виховання базується на вивченні, освоєнні та передачі традиційної української народної культури як суспільно-історичного явища, яке відображає світогляд, морально-етичні та естетичні цінності українського народу. Відтворення культури та духовності розпочинається з глибокого вивчення її стародавніх традицій і кращих сучасних досягнень.

Теоретичні аспекти етнокультурного виховання висвітлюються в наукових працях таких дослідників, як Г. Лозко, Л. Маєвська, Т. Мацейків, О. Мурзин, М. Степико, Е. Сміт, В. Сороко-Росинський, Я. Чепіга. Вони розглядають етнокультурне виховання як етносоціальний процес формування особистості, що забезпечує етнізацію дітей та становить невід'ємну частину формування їхньої ідентичності. Цей процес забезпечується освоєнням етнокультурної інформації та творчою участю у розвитку рідної культури.

На сучасному етапі дослідження акцентуються на організаційно-педагогічних умовах етнокультурного виховання в умовах навчальних закладів, визначенні способів реалізації етнокультурної діяльності в

контексті розвитку народних промислів та ремесел, а також впливу декоративно-ужиткового мистецтва на етнокультурне виховання учнів.

Народне декоративно-прикладне мистецтво становить невід'ємну частину духовного багатства України, а творчість народних майстрів завжди отримувала широке визнання. Це мистецтво, відзначене технічною майстерністю, формотворенням, орнаментуванням та розвитком художніх образів, відтворює духовні та матеріальні творчість, що склалася історично. Сучасні дослідження акцентують на нових засадах розвитку народного мистецтва та його впливу на формування естетичних смаків та внутрішнього світу особистості.

Актуальність теми дослідження.

Актуальність висвітленої проблематики обумовлена сучасним контекстом, де основною метою є формування якісних особистісних якостей за допомогою змісту навчальних предметів, які визначаються ціннісним ставленням до різних сфер життя: суспільства, держави, самого себе, інших людей, природи, праці та мистецтва [22, с.1]. Сьогодні не існує необхідності в аргументації цієї проблеми. Замість цього, акцент робиться на пріоритетному завданні розробки нових підходів до її вирішення. Вказана проблема, яка визнається як порівняно новий напрямок в педагогічній теорії та практиці, вже переживає відчутну інерцію традиційних уявлень.

Серед виховних напрямів, наразі найбільш актуальними вважаються патріотичне, громадянське, та етнокультурне виховання, які виступають як основоположні принципи. Вони не лише відповідають викликам сучасності, а й закладають основи для формування свідомості сучасних і майбутніх поколінь. Освіта в цьому контексті визначається як важливий чинник, що сприяє вихованню особистості, що прагне розглядати державу як основу власного розвитку, опираючись на принципи гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін [22, с.2]. Таким чином, формування

патріотичних та громадянських якостей учнів передбачає гармонійне поєднання традиційного виховання та нових виховних парадигм, з огляду на перспективи розвитку суспільства.

Ефективність сучасних соціально-педагогічних змін у цьому напрямку великою мірою залежить від спрямованості та пріоритетів розвитку системи національно-патріотичного виховання. Проблема, яку порушено на підставі завдань «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», стає важливою, актуальною та значущою для сучасного освітнього процесу.

Мета даного дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичному застосуванні засобів мистецтва як ефективного інструменту для етнокультурного виховання молоді.

Задачі дослідження включають наступне:

1. Аналіз стану дослідження проблеми:
 - Дослідити теоретичний аспект етнокультурного виховання в педагогічній теорії.
 - Оглядати сучасні підходи та методи етнокультурного виховання у практиці освіти.
2. Формування патріотичної свідомості та цінностей:
 - Розробити методи і прийоми для формування в молоді патріотичної свідомості та високих етнокультурних цінностей.
 - Забезпечити поглиблення та збагачення національних та загальнолюдських духовних цінностей в умовах сучасного суспільства.
3. Розвиток громадянської активності та працелюбності:
 - Створити умови для розвитку громадянської активності у молоді.
 - Підтримати працелюбність та любов до мистецтва та національних традицій.
4. Пробудження інтересу до культурних скарбів:

- Здійснити заходи для пробудження інтересу молоді до культурних скарбів народної творчості.
- Виробити та поширити творче ставлення до життя через вивчення та власну творчість.

5. Залучення молоді до творчості:

- Використовувати сучасні методи мистецтва для залучення молоді до творчої діяльності.
- Сприяти розвитку творчого мислення, уяви та фантазії серед молоді.

6. Розвиток дослідницько-експериментальної активності:

- Заохочувати дослідницьку та пошукову діяльність учнів.
- Активізувати творчий потенціал молоді через стимулювання експериментальної активності.

7. Підвищення вмотивованості та зацікавленості:

- Створити умови для вивчення національної та світової культури з високою вмотивованістю та зацікавленістю.
- Забезпечити інтерактивний та цікавий підхід до вивчення культурних аспектів.

8. Розвиток художніх та дизайнерських смаків:

- Сприяти розвитку художніх та дизайнерських смаків серед молоді.
- Розширити кругозір учнів у сфері мистецтва та дизайну.

Дослідження спрямоване на комплексне вирішення завдань, спрямованих на підготовку молодого покоління до повноцінної участі у сучасному суспільстві через використання мистецтва як ключового елементу етнокультурного виховання.

Об'єкт дослідження: Процес формування національної свідомості та етнокультурного виховання засобами мистецтва.

Предмет дослідження: Шляхи, форми і методи формування національної свідомості та етнокультурного виховання засобами мистецтва.

Методи дослідження:

1. Аналіз наукової літератури: детальний огляд теоретичних аспектів етнокультурного виховання та ролі мистецтва у цьому процесі.
2. Структурування інформації: організація зібраного матеріалу для систематизації та логічного викладу.
3. Індукція: вивчення конкретних випадків та прикладів успішної реалізації мистецтва в етнокультурному вихованні.

Важливі аспекти:

1. Патріотичне виховання в контексті освітніх програм: зв'язок між національно-патріотичним вихованням та вивченням мистецтва в широкому освітньому контексті.
2. Досвід українських педагогів: аналіз підходів видатних українських педагогів до використання народного декоративно-прикладного мистецтва у вихованні.
3. Сучасні методи викладання: розгляд сучасних педагогічних підходів та методик, спрямованих на використання мистецтва в етнокультурному вихованні.
4. Практична значущість: аргументація та приклади впровадження методів мистецтва у практиці освітніх закладів для досягнення конкретних виховних цілей.
5. Роль декоративно-прикладного мистецтва в збереженні культурних традицій: дослідження, як декоративне мистецтво сприяє збереженню і трансляції культурних цінностей через покоління.
6. Мистецтво як інструмент формування творчої особистості: вивчення впливу мистецтва на розвиток творчого мислення, уяви та фантазії учнів.

7. Патріотичне виховання через декоративно-прикладне мистецтво: аргументація, які аспекти національного патріотизму можна вирішувати за допомогою вивчення та практики декоративного мистецтва.

Ці аспекти дозволять створити комплексний підхід до вивчення ролі мистецтва у формуванні національної свідомості та етнокультурного виховання.

Важливість національного спрямування у вихованні підростаючого покоління наголошували українські прогресивні діячі, педагоги Р. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, М. Драгоманов, І.Огієнко, В. Сухомлинський, С. Русова та інші. Проблема національного, громадянського та патріотичного виховання в Україні розкривалися в працях І. Бега, А. Бойко, О. Вишневського, П. Ігнатенка, О. Киричука, В. Івашковського, Н. Косарева, О. Кузьменко, О. Кучер, І. Кучинської, А. Крицької, В. Мачурського, Б. Мельниченко, Н. Нікітіної, О. Пометун, В. Поплужного, О. Рацул, Ю. Римаренка, С. Сліпченко, О. Сухомлинської, Г.Філіпчука, Л. Хітько та інших [1, с.10].

Народне декоративне мистецтво виступає як значущий елемент культурної та духовної спадщини українського народу, впливаючи на формування особистості, національного світогляду, характеру та глибокої духовності. Це не лише мистецтво, а й відображення життя, історії, та моральних цінностей українців. Основні аспекти впливу народного декоративного мистецтва на культурно-духовний розвиток українського народу включають:

1. Збереження традицій та ідентичності:
 - Народне декоративне мистецтво є своєрідним "архівом" традицій, віддзеркалюючи стиль і звичаї різних епох та регіонів.
 - Зберігання національних традицій сприяє формуванню відчуття ідентичності та підтримує національну самосвідомість.

2. Поглиблення знань про історію та світогляд:

- Мистецтво передає історію народу через символіку, візерунки, та зображення на різних виробах.
- Сприяє пізнанню світогляду та моральних цінностей минулих поколінь.

3. Виховання глибокої духовності:

- Декоративне мистецтво не лише прикрашає предмети, але і передає духовність та внутрішню гармонію.
- Впливає на формування естетичного смаку та розвиток емоційної сфери особистості.

4. Освіта та навчання:

- Використання народного мистецтва у педагогічному процесі дозволяє ефективно поєднати навчання та розвиток творчих здібностей.
- Сприяє розширенню кругозору та розвитку критичного мислення.

5. Формування культурно-духовного багатства:

- Декоративне мистецтво є складовою культурно-духовного багатства, яке передається від покоління до покоління.
- Створює унікальний культурний простір, в якому народ розкриває свою творчість та виражає власний світогляд.

На думку вчених (Д. Антонович, О. Воропай, В. Винниченко, М. Грушевський, М. Гончаренко, Є. Маланюк), саме в середовищі національної культури з використанням досягнень традиційної педагогіки можливо успішне вирішення проблеми формування творчої, всебічно розвиненої особистості з високим рівнем національної самосвідомості. Дослідження А. Блахут, Л. Єнтіс, Б. Лихачова, С. Мусієнка, А. Полешук, Т. Сиротенко, С. Чебоненка та інших доводять, що використання народного декоративно-ужиткового мистецтва у педагогічному процесі сприяє поглибленню знань з історії та розвитку культури України, збагаченню та урізноманітненню практичної діяльності школярів на уроках та виховних заходах [1, с.11].

Тому, декоративно-ужиткове мистецтво представляє значущий потенціал для морального, духовного, культурного та патріотичного виховання молоді.

Наукова новизна: отримані результати мають наукову новизну в контексті українського мистецтвознавства, оскільки ця робота є однією з небагатьох, що досліджують засоби та новітні техніки декоративного мистецтва як засіб формування національної свідомості та етнокультурного виховання.

Практичне значення отриманих результатів виявляється у їх використанні в освітній сфері, зокрема при розробці уроків з історії українського мистецтва та спеціальних курсів з питань сучасного образотворчого і візуального мистецтва в мистецьких навчальних закладах. Також результати можуть бути використані для проведення майстер-класів з виготовлення сувенірів із національною символікою, адаптованих виховних заходів та матеріалів для предметних тижнів, спрямованих на втілення завдань "Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді". Отримані дані також можуть бути корисними для формування музейних колекцій та проведення виставкової діяльності в галереях.

Структура роботи обумовлена основною метою та завданнями дослідження. Основний текст складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Формування громадянина-патріота України, готового до життя з високою національною свідомістю та здатного сприяти будівництву громадянського суспільства, що ґрунтується на цінностях демократії, толерантності та повазі до прав людини, набуває особливого значення у сучасних умовах. Освітні установи стикаються із завданням створення сталої системи національно-патріотичного та етнокультурного виховання школярів як у загальному освітньому процесі, так і під час занять у гуртках образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.

Етнокультурне виховання представляє собою гнучку саморегулюючу систему, яка оперативно реагує на національні, освітньо-культурні, суспільні та інші потреби особистості дитини. Воно забезпечує культурне і професійне самовизначення молоді, активно впливаючи на їхнє самобудівництво як громадян-патріотів держави. Це включає володіння знаннями про культурно-історичний досвід українського народу, формування ціннісного ставлення до Батьківщини, суспільства, себе та праці.

В контексті цього завдання важливу роль відіграє образотворче та декоративно-прикладне мистецтво, охоплюючи різні сфери людської діяльності. Прояви національної культури супроводжують життя кожної людини, утворюючи духовне середовище, в якому формуються світогляд, естетичні ідеали, моральні й трудові цінності, а також національні почуття особистості. Занурення в світ мистецтва є важливою частиною національно-патріотичного виховання.

Отже, сучасна освіта повинна відновити могутній потенціал національного духовного багатства та широко залучити молодь до цього джерела. Це допоможе їй відчувати культурно-історичний фундамент, на якому ґрунтуються досягнення суспільства. Молодь, використовуючи духовні та моральні надбання свого народу, має сприяти утвердженню незалежності, міцності та добробуту своєї держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Патріотичне виховання дітей та молоді. *Позашкілля*. 2011. № 10. С. 9-16.
2. Бех І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Світ виховання*. 2007. № 1. С. 23-34.
3. Бойко А. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. Київ, 1996. 230 с.
4. Віппер Б. Введення в історичне вивчення мистецтва. Москва, 2005, 242 с.
5. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Львів, 1996. 152 с.
6. Вишневський О. Ще раз про народження громадянина: національне і громадське у сучасному українському вихованні. *Освіта*. 2002. №8-9. С.6-7.
7. Власов В. Основи теорії та історії декоративно-прикладного мистецтва. СПб., 2012. 156 с.
8. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ: Оберіг, 1991. Т.І. 456 с.
9. Гуменникова Т. Українські національні традиції як засіб формування першооснов моральної культури. *Початкова школа*. 1996. II. С. 38-40.
10. Декоративная композиция как особая форма декоративно-прикладного искусства. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/32786/1/sgtopv_2015_15.pdf (дата звернення: 10.10. 2023).
11. Єрмолаєва Л. Декоративний живопис. Москва: Видавництво Гном і Д, 2003. 120 с.
12. Запаско Я. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник. Т.1. Львів, 2000. 408 с.
13. Запаско Я. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник. Т.2. Львів, 2000. 440 с.
14. Ігнатенко П. Громадянське виховання учнів в умовах українського державотворення. *Рідна школа*. 1996. №3. С. 31-50.

15. Киричок В. Патріотичне виховання молодших школярів у позаурочній діяльності. *Класний керівник*. 2011. № 9/10. С. 47.
16. Ковальчук Т. Азбука паперової пластики. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2007. 65 с.
17. Ковальчук Т. Виды художественной работы с бумагой: наглядно-методическая разработка. Одеса: Астропринт, 1998. 165 с.
18. Ковальчук Т. Художня обробка паперу. Курс 1: наочно-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2010. 84 с.
19. Ковальчук Т. Художня обробка паперу. Курс 2: наочно-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2010. 95 с.
20. Композиція у творах образотворчого мистецтва. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/30327/> (дата звернення 10.10.2023).
21. Логвиненко Г. Декоративна композиція. Москва: Владос, 2008. 144 с.
22. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: Наказ МОН № 641 від 16.06.15 року. *Освіта UA*: веб-сайт. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (дата звернення: 10.10. 2023).
23. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Інформаційний збірник МОН*. 2004. № 10. С. 4–32.
24. Куралех В. Формування патріотичних та громадянських якостей особистості учня в умовах сучасної школи: навч. посібник. Запоріжжя. 2015. 33 с.
25. Мазуркевич О. Рідне слово в концепції національної освіти. *Рідна школа*. 1993. №9. С. 4-5.
26. Мартинюк І. Національне виховання: теорія і методологія. Київ, 1995. 158 с.

27. Махиня Н. Формування національно-патріотичного світогляду вихованців засобами образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва: навч. посібник. Кам'янець-Подільський, 2017. 51 с.
28. Особенности и виды декоративной композиции. URL: <http://fb.ru/article/61432/floristicheskaya-dekorativnaya-kompozitsiya-svoimi-rukami> (дата звернення: 10.10.2023).
29. Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна XXI століття") Документ 896-93-п, чинний, поточна редакція від 29.05.1996, підстава - 576-96-п. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 10.10.2023).
30. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 254 с.
31. Рудницька О. Українське мистецтво у полікультурному просторі : навч. посібник. Київ, 2000. 276 с.
32. У чому сутність патріотичного виховання? *Навчальні матеріали онлайн* : веб-сайт. URL: http://pidruchniki.com/pedagogika/u_chomu_sutnist_patriotichnogo_vihovannya (дата звернення: 10.10.2023).
33. Урсу Н., Негода Б. Теоретичні основи композиції: навч. посібник. Кам'янець-Подільський, 2004. 50 с.
34. Урсу Н. Золотий перетин у композиції. *Зб.наук.праць КПДПУ*. Кам'янець-Подільський, 1997. № 3. С. 61-63.
35. Урсу Н. Митці Кам'янця-Подільського: архітектори, мистецтвознавці, художники: монографія. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2016. 240 с.
36. Урсу Н. Нариси з історії образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Хмельниччини: навч. посіб. для студентів художніх спеціальностей. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 224 с.

37. Харлатюк В. Методичні матеріали до опанування технологій сучасного декоративно-прикладного мистецтва на уроках трудового навчання. Кропивницький, 2018. 55 с.
38. Шпитальова О. Формування творчої особистості студента засобами народного декоративно-прикладного мистецтва. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016, № 2. С-56.
39. Шульга Л. Розвиток творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку. Запоріжжя, 2003. 89 с.
40. Энциклопедия поделок. 100 идей на каждый день. Москва: «Росмэн», 2006. 265 с.
41. Сорокина Т. Техника пейп-арт. Москва: АСТ-Пресс Книга, 2014. 88 с.
42. Сорокина Т. Техника пейп-арт. Москва: АСТ-Пресс Книга, 2014. 32 с.
43. Липчанська Ю. Етнокультурна направленість навчання та виховання URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/76/part_2/22.pdf (дата звернення 10.10.2023).
44. Етнокультурне виховання учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва в умовах позашкільного навчального закладу: методичний посібник . Дніпропетровськ, 2016. 236 с.
45. Маєвська Л. Етнокультурне виховання. Нормативно-правове забезпечення: Міжнародний та вітчизняний рівень. Методичні рекомендації. Житомир, 2007. 291 с.
46. Маєвська Л. Етнокультурне виховання: погляд на проблему URL: https://lib.iitta.gov.ua/2291/1/Kornienko_2012_book_1.pdf (дата звернення 10.10.2023).
47. Корнієнко А. Особливості етнокультурного виховання учнів у позашкільних навчальних закладах URL: https://lib.iitta.gov.ua/2291/1/Kornienko_2012_book_1.pdf (дата звернення 10.10.2023).

48. Чепіга Я. Національне виховання / Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія. Київ: «Науковий світ», 2003. 418 с.
49. Березюк О. Методичні засади формування етнокультурної компетентності особистості. URL: <https://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/277> (дата звернення 10.10.2023).
50. Гуркіна Г., Сердюк О. Традиції та звичаї українців. Харків, 2008. 98 с.
51. Ігнатенко І. Етнологія для народу. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети, вірування українців. Харків, 2016. 322 с.
52. Ковалевський О. Українські традиції. Харків: «Фоліо», 2007. 573 с.
53. Скляренко В. Українські традиції і звичаї. Харків: «Фоліо», 2008. 220 с.
54. Красовицький О. Українські традиції та звичаї. Харків: «Фоліо», 2015. 33 с.
55. Антонович Є., Проців В. Художні техніки у школі: навчально-методичний посібник. Київ: ІЗМН, 1997. 312 с.
56. Лозко Г. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. Київ: АртЕК, 2001. 245 с.
57. Титаренко В.П. Методика викладання декоративно-прикладної творчості. Полтава, 2004. 249 с.
58. Особливості етнокультурного виховання школярів. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10616/> (дата звернення 10.10.2023).
59. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. Київ: Унісерв, 2000. 191 с.
60. Воропай О. Звичай нашого народу. Етнографічний нарис. Київ : Оберіг, 1993. 590 с.
61. Скуратівський В. Український народний календар. Київ: Техніка, 2003. 384 с.